

ANDRZEJ WĘDZKI

PROBLEMATYKA POMORSKA W PRACACH INSTYTUTU ZACHODNIEGO

Ogólne zainteresowanie Instytutu Zachodniego Ziemiemi Zachodnimi znalazło swój wyraz także w stosunku do Pomorza. Problematyka pomorska była przedmiotem żywego zainteresowania prac badawczych Instytutu skoncentrowanych głównie w oddziale toruńskim IZ, stacji naukowej w Olsztynie oraz w sekcji historii Pomorza centrali poznańskiej. Wynikiem badań było wydanie szeregu studiów samodzielnych oraz licznych artykułów umieszczonych w Przeglądzie Zachodnim.

Zadaniem tego artykułu jest przedstawienie dorobku Instytutu Zachodniego w zakresie problematyki pomorzoznawczej. Nie rości on sobie pretensji do bibliograficznego ujęcia wszystkich pozycji dotyczących tego okresu ani też do przeprowadzenia krytyki dotychczasowego dorobku Instytutu w tej dziedzinie. Krytyczną ocenę dorobku nauki polskiej w zakresie wiedzy o Pomorzu podjęli w ostatnich latach liczni autorzy, jak Labuda, Jabłoński, Leśnodorski, Cieślak¹. W związku z tym artykuł niniejszy ma charakter sprawozdawczy.

Przegląd dorobku naukowego Instytutu obejmie omówienie dzieł dotyczących całości dziejów Pomorza, następnie sprawozdanie z prac z zakresu geografii historycznej, dziejów pomorskich doby feudalizmu, kapitalizmu oraz dziesięciolecia Polski Ludowej.

Zadaniem Instytutu było m. i. uprzystępnienie najszerszym kołom społeczeństwa polskiego wiedzy o Ziemiach Odzyskanych, zaznajomienie z ich przeszłością oraz przedstawienie łączności tych ziem z Polską. Z konieczności pierwsze prace musiały mieć charakter bardziej publicystyczny i oparte być mogły raczej na dotychczasowym dorobku literatury niż na gruntowniejszych badaniach źródłowych. Dopiero w miarę postępującej stabilizacji na wszystkich odcinkach życia można było przystąpić do studiów planowych, zmierzających do przebadania dziejów tych ziem na podstawie postępowych założeń metodologicznych. Na czoło publikacji o charakterze ogólnym wysuwają się niewątpliwie dwie pozycje z serii „Ziemie Staropolskie“, a mianowicie: Pomorze Zachodnie pod red. J. Deresiewicza oraz: Warmia i Mazury pod red. S. Zajchowskiej i M. Kiełczewskiej-Zaleskiej. Zawie-

¹ G. Labuda, Historycy dziejów Pomorza wobec nowych zadań, Nauka Polska, 1954, nr 3, s. 136—156.

H. Jabłoński, O nowe spojrzenie na dzieje Pomorza, Kwartalnik Historyczny 1954, nr 1, s. 3—16.

B. Leśnodorski, Nauka historii w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej, Kwartalnik Historyczny 1955, nr 1, s. 17—53.

T. Cieślak, Dorobek nauk społecznych w dziedzinie pomorzoznawstwa, Przegl. Zach. 1954, nr 9/10, s. 8—14.

rają one w popularnym ujęciu oraz w pięknej szacie graficznej, prócz wiadomości o samym kraju i jego mieszkańcach, także zwięzły zarys ich dziejów, od czasów najdawniejszych. Dalej należy wymienić pracę J. Mitkowskiego: Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski², w której w sposób popularny przedstawiony jest zarys dziejów Pomorza od czasów plemiennych po r. 1945, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków z Polską. Wiele materiałów dotyczących dziejów Pomorza znajdujemy także w innych pracach poświęconych bądź omówieniu stosunków polsko-niemieckich w przeszłości, bądź dziejom Słowiańszczyzny zachodniej³.

Do prac o charakterze ogólnym zaliczyć można publikacje dotyczące przemian narodowościowych na Pomorzu, zwłaszcza pod wpływem kolonizacji niemieckiej.

Już w roku 1945 ukazało się studium Z. Kaczmarczyka⁴, podające zarys dziejów kolonizacji niemieckiej na terenach położonych na wschód od Odry od XII w. do r. 1918. Po kilku latach dalszych badań Z. Kaczmarczyk opublikował pracę⁵, w której na podstawie nowych założeń metodologicznych zajął się kwestią rozprzestrzenienia narodowości polskiej nad Odrą i Bałtykiem w późnym feudalizmie. Zebrane materiały źródłowe pozwoliły na przeprowadzenie szeregu korektur dotychczasowych poglądów. Pokrewną problematykę zawiera także praca K. Ślaskiego⁶ poświęcona omówieniu przemian etnicznych zachodzących na Pomorzu Zachodnim. Autor przedstawił proces stopniowej germanizacji ludności polskiej pod wpływem kolonizacji niemieckiej począwszy od XII wieku, oraz problem repolonizacji Pomorza w pierwszym okresie powojennym.

Z inicjatywy dyrekcji Instytutu Zachodniego prowadzone były od r. 1946 w oddziale Instytutu w Toruniu prace nad Atlasem historycznym Pomorza, w pierwszym rzędzie nad rekonstrukcją najdawniejszego stanu zalesienia i nawodnienia Pomorza, tak ważnych przy studiach nad pierwotnymi podziałami plemiennymi kraju. Prace powyższe wywołały ożywioną dyskusję, przy czym wypowiedzi poszczególnych dyskutantów publikowane były na łamach Przeglądu Zachodniego⁷. Rezultatem tych studiów była obszerna praca K. Ślaskiego

² Wydana w r. 1946 w serii Prac Instytutu Zachodniego.

³ Por. Z. Wojciechowski, Polska—Niemcy Dziesięć wieków zmagania, Poznań 1945, W. Konopczyński, Fryderyk Wielki a Polska, Poznań 1947, J. Kostrzewski, Kultura prapolska (dwa wydania), K. Wachowski, Słowiańszczyzna zachodnia, Poznań 1950.

⁴ Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry, Prace Instytutu Zachodniego nr 4, Poznań 1945.

⁵ Rozprzestrzenienie narodowości polskiej nad Odrą i Bałtykiem w późnym feudalizmie, Przegl. Zach. 1953, nr 1—3, s. 9—30.

⁶ Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym, Prace Instytutu Zachodniego nr 18, Poznań 1954.

⁷ R. Jakimowicz, W sprawie atlasu wczesnohistorycznego Pomorza, Przegl. Zach., nr 7/8, s. 616—623.

W. Hensel, Jeszcze o atlasie wczesnohistorycznym Pomorza, tamże 1947, nr 10, s. 861—865.

S. Zajchowska, Atlas historyczny Pomorza, tamże 1953, nr 1—3, s. 361—369.

K. Górńska, Osiągnięcia metodyczne historycznego atlasu Pomorza, tamże 1954, nr 7/8, s. 434—445.

skiego⁸ poświęcona rekonstrukcji zmian w stanie zalesienia na terenie Pomorza w ostatnim tysiącleciu.

Osobno wspomnieć należy także o wkładzie Instytutu przy ustaleniu polskich nazw miejscowych na Ziemiach Odzyskanych. Dużą pomocą tutaj, jeśli chodzi o Pomorze Zachodnie, było wydanie Atlasu nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej S. Kozierowskiego⁹. Wynikiem prac Instytutu w zakresie nazewnictwa było wydanie map ze skorowidzami oraz słowniczków polskich nazw miejscowych b. Prus Wschodnich oraz Pomorza Zachodniego i Ziemi Lubuskiej¹⁰. Sprawa pierwotnego brzmienia nazw miejscowych wywołała szerokie dyskusje naukowe. Przykładem takich dyskusji jest m. i. polemika dotycząca pierwotnej nazwy Szczecina¹¹.

Odrębną grupę w dziale geografii historycznej tworzą artykuły dotyczące dziejów kartografii pomorskiej. Na czoło wysuwa się obszerna praca W. Kowalenki omawiająca: Bałtyk i Pomorze w historii kartografii na przestrzeni od VI do XVI wieku¹². Autor zmierza w niej do wyjaśnienia zadań, jakie przypadły kartografii w uzasadnieniu praw Polski do wybrzeża bałtyckiego w XV w., i pokazuje, jak polska kartografia zagadnienie to pojmowała w w. XVI. J. Młodziejowski zebrał materiały kartograficzne z XVI w. przedstawiające zachodnie ziemie Polski, wśród nich także mapy poświęcone w całości lub w części Pomorzu¹³, a K. Chojnacka¹⁴ omówiła mapę Pomorza Lubinusa, pochodzącą z drugiego dziesięciolecia XVI w.

Zagadnienie pierwotnego ukształtowania granicy zachodniej i południowej Pomorza oraz zmiany zachodzącej w przebiegu linii granicznej w okresie feudalnym znalazły swe odbicie w kilku pracach. Próby przeprowadzenia linii granicznej między Pomorzanami a Wioletami podjął Z. Sułowski¹⁵ w obszernym studium poświęconym najstarszej granicy zachodniej Polski. Pogląd

⁸ Przegl. Zach. 1951, nr 5/6, s. 207—263.

⁹ Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej z. 1 — Pomorze Zachodnie, wyd. II, Poznań 1945.

¹⁰ M. Kiełczewska, Polska Zachodnia, mapa komunikacyjno-administracyjna wraz z skorowidzem, Poznań 1945.

W. Chojnacki i M. Kiełczewska, Okręg Mazurski, mapa komunikacyjno-administracyjna wraz z skorowidzem nazw, Poznań 1946.

Słowniczek nazw miejscowych (niemiecko-polski) z. 1, Pomorze Zachodnie, Poznań 1945.

W. Chojnacki, Słownik polskich nazw miejscowości w b. Prusach Wschodnich i na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska według stanu z 1941 r. Poznań 1946.

Skorowidz nazw miejscowości Pomorza Zachodniego i Ziemi Lubuskiej według uchwały Komisji Ustalania nazw miejscowości przy Ministerstwie Administracji Publicznej, Poznań 1947.

¹¹ M. Gumowski, O pierwotną nazwę Szczecina, Przegl. Zach. 1950, nr 5/6, s. 502—505, oraz polemika S. Urbaniczyk, tamże s. 506.

M. Rudnicki, Jeszcze dyskusja o nazwie Szczecina, tamże 1951, nr 1/2, s. 290—291.

¹² Bałtyk i Pomorze w historii kartografii (VII—XVI w.), Przegl. Zach. 1954, nr 7/8, s. 353—389.

¹³ Przegl. Zach. 1947, nr 4, s. 323—332.

¹⁴ Przegl. Zach. 1951, nr 1—2, s. 270—274.

¹⁵ Najstarsza granica zachodnia Polski, Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 343—483 oraz osobno jako zeszyt 6 Biblioteki Przeglądu Zachodniego.

Przebieg najstarszej granicy Polski pod Szczecinem, omówił Z. Kaczmarczyk, Przegl. Zach. 1947, nr 4, s. 353—356.

autora, że pierwotną granicą na północy była Świna, wywołał sprzeciw W. Kowalenki¹⁶, który zebrał przekonywające dowody, że linia podziału pomorsko-wieleckiego biegła wzdłuż Dziwny.

K. Ślaski¹⁷ przeprowadził rekonstrukcję dawnego przebiegu granicy pomorsko-wielkopolskiej. Odrzuciwszy dawny pogląd o rzekomym istnieniu wielkiej pustki dzielącej Pomorzan od Polan i stwierdziwszy styki osadnicze już w czasach plemiennych, autor wytyczył granicę na całej przestrzeni od Odry do Wisły. Przyczynkami do poznania osadnictwa grodowego pogranicznego pasa Noteci są sprawozdania z ratunkowych prac wykopaliskowych w Ujściu¹⁸ oraz lokalizacja grodu w Drzeniu (Drezdenku)¹⁹. Tematycznie związana z poprzednimi jest także rzecz A. Wielopolskiego²⁰ omawiająca spory graniczne polsko-pomorskie w latach 1536—1555, szczególnie dotyczące spornego terytorium leżącego w rejonie Wałcza i Szczecinka.

Omawiając z kolei prace szczegółowe dotyczące pewnych okresów historii Pomorza, przegląd zaczniemy od scharakteryzowania studiów poświęconych starożytności.

Jednym z najbardziej spornych problemów z dziejów Polski starożytnej jest rzekomy pobyt drużyn germańskich na ziemiach Polski w pierwszych wiekach naszej ery. Problematyka powyższa została wszechstronnie naświetlona z punktu widzenia antropologicznego, archeologicznego, językoznawczego i historycznego w szeregu artykułów tworzących numer 5—6 Przeglądu Zachodniego z r. 1951²¹. Wnoszą one dużo cennego materiału do poznania stosunków panujących na Pomorzu w pierwszych wiekach n. e. Demaskują one zarazem wiele tendencyjnych twierdzeń wypowiedzianych na ten temat.

Zapoczątkowane w okresie powojennym w nie spotykanych dotąd rozmiarach badania nad początkami państwa polskiego objęły swym zasięgiem także Pomorze. Na tym terenie przeprowadzono szereg prac archeologicznych, które dostarczyły nowych materiałów, pozwalających na głębsze wniknięcie w procesy tworzenia się społeczeństwa feudalnego. Badania objęły Gdańsk, Szczecin, Wolin i Jezioriki. Ich wyniki w postaci tymczasowych obszernych komunikatów, zaopatrzonych materiałem ilustracyjnym i szkicami sytuacyjnymi,

¹⁶ Piana, Świna, Dziwna..., s. 22 nn.

¹⁷ Granica wielkopolsko-pomorska w okresie wczesnego feudalizmu. Przegl. Zach. 1954, nr 1—2, s. 91—107.

¹⁸ E. Dąbrowski, L. Leciejewicz, Sprawozdanie z ratunkowych badań archeologicznych w Ujściu nad Notecią, Przegl. Zach. 1954, nr 1—2, s. 234—240.

¹⁹ A. Wędzki, Drezdenko nad Notecią (Drzeń), Przegl. Zach. 1953, nr 1/3, s. 369—372.

²⁰ Przegl. Zach. 1954, nr 5/6, s. 64—111.

²¹ W. Antoniewicz, Zagadnienie Gotów i Gepidów na ziemiach Polski w okresie rzymskim, s. 26—59.

J. Czekański, Przyczynki antropologiczne do zagadnienia stosunków słowiańsko-germańskich, s. 1—25.

J. Kostrzewski, Ślady archeologiczne pobytu drużyn germańskich w Polsce w pierwszej połowie I stulecia naszej ery, s. 100—112.

L. Piotrowicz, Goci i Gepidowie nad dolną Wisłą i ich wędrowka ku Morzu Czarnemu i Dacji, s. 60—76.

M. Rudnicki, Zagadnienie pobytu drużyn germańskich na ziemiach polskich w czasie do VI w. w świetle imiennictwa, s. 164—181.

W. Taszycki, Dotychczasowy stan badań nad pobytem drużyn germańskich na ziemiach polskich w świetle toponomastyki 182—190.

systematycznie zamieszczane były na łamach Przeglądu Zachodniego²². Należy podkreślić, że były to często pierwsze publikacje, omawiające wspomniane rezultaty badań.

Największe zainteresowanie historyków pomorskich wzbudziły ośrodki położone u ujścia Odry. Stanowiły one niewątpliwie teren najbardziej zaawansowany pod względem gospodarczym i społecznym w tym okresie. Główną uwagę badaczy skupiły przy tym dzieje Szczecina i Wolina. Znalazło to swoje odbicie w szeregu artykułów zajmujących się omówieniem problematyki badawczej obu punktów²³. Śladem szerszej dyskusji toczony w latach powojennych dookoła słynnego *Dagome iudex* jest polemika na łamach Przeglądu Zachodniego na temat interpretacji zagadkowego przekazu Schinesghe²⁴.

Odrębną grupę stanowią artykuły poświęcone dziejom miast pomorskich; wykazują one szeroki wachlarz zainteresowań. Dużo materiałów do genezy powstania ośrodków miejskich w Szczecinie i Wolinie znajduje się w artykułach²⁵ omawiających problematykę ośrodków miejskich u ujścia Odry. Uwagę badaczy skupiły zwłaszcza dzieje największego ośrodka Pomorza Zachodniego: Szczecina. Próbę rekonstrukcji pierwotnego krajobrazu Szczecina przedsięwzięła S. Zajchowska²⁶, a S. Bobiński²⁷ na podstawie zachowanego rozplanowania starego miasta przedstawił szkic rekonstrukcji przestrzennego rozwoju osadnictwa szczeńskiego od czasów najdawniejszych aż do lokacji miasta na prawie niemieckim. B. Wachowiak²⁸ natomiast przeprowadził udatną próbę umiejscowienia najdawniejszego portu Szczecina. W dotychczasowej literaturze przeważał pogląd, że lokacja tego miasta na prawie niemieckim nastąpiła w r. 1243. Przeciwno temu zaoponował K. Tymieniecki²⁹, wysuwając tezę, że nastąpiło to już w r. 1237. H. Chłopocka³⁰ poświęciła odrębny artykuł popierający wspomnianą tezę Tymienieckiego.

Oprócz Szczecina zainteresowania badaczy wzbudziły także początki Kołobrzegu³¹ oraz dzieje Elbląga w czasach krzyżackich i polskich³². Do prac

²² Sprawozdania z badań nad początkami państwa polskiego zamieszczono w nrze 3/4 1950, 1/2 1951, 5/6 1952, 1/3 1953 Przegl. Zach.

²³ W. Hensel, Problem Jomsborga, Przegl. Zach. 1947, nr 9, s. 319—321.

R. Kiersnowski, Problem „Winety“, Przegl. Zach. 1949, nr 1/2, s. 106—111.

R. Kiersnowski, Zagadnienie Wolina na tle badań nad początkami państwa polskiego, Przegl. Zach. 1950, nr 9/10, s. 378—381.

R. Kiersnowski, Kamień i Wolin, Przegl. Zach. 1951, nr 9/10, s. 178—225.

G. Labuda, Problematyka badań wczesnodziejowych Szczecina, Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 536—578.

²⁴ G. Labuda, Schinesghe: Gniezno czy Szczecin, Przegl. Zach. 1951, nr 7/8, s. 586—592.

Z. Wojciechowski, Szczecin, nie Gniezno, tamże 1952, nr 3/4, s. 530—535.

²⁵ Por. przypis 19.

²⁶ Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 598—611.

²⁷ Przegl. Zach. 1951, nr 7/8, s. 577—585.

²⁸ Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 579—597.

²⁹ Podgrodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim, *Slavia Occidentalis* III (1922).

³⁰ Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 612—626.

³¹ W. Kowalenko, Najdawniejszy Kołobrzeg (VIII—XIII w.), Przegl. Zach. 1951, nr 7/8, s. 538—576.

³² M. Biskup, Elbląg w czasach krzyżackich, Przegl. Zach. 1951, nr 1/2, s. 102—114, tenże, Elbląg w czasach Rzeczypospolitej, tamże 1952, nr 5/6, s. 190—203.

z zakresu problematyki miejskiej należy w końcu artykuł H. Chłopcokiej³³ o udziale cystersów w życiu gospodarczym miast Pomorza Zachodniego. Wyjątkowo bogate uposażenie i uprzywilejowanie klasztorów cysterskich umożliwiło im konkurencję z kupcami miast pomorskich.

Instytut Zachodni zwrócił również baczna uwagę na zagadnienia morskie Słowian zachodnich. Odcinek ten wykazuje szczególnie dużo zaniedbań wskutek tego, że może bardziej niż w innych dziedzinach zaciążył na nim utrudniony dostęp do archiwów i muzeów pomorskich w okresie międzywojennym oraz przez długi okres czasu brak było bezpośredniego kontaktu społeczeństwa polskiego z głównymi środowiskami dawnej żeglugi słowiańskiej: Szczecinem, Wolinem, Kołobrzegiem i Gdańskiem. Dopiero w okresie minionego dziesięciolecia, głównie dzięki pracom W. Kowalenki, postawiony został problem żeglugi słowiańskiej na Bałtyku i związanych z nią grodów portowych. W r. 1950 W. Kowalenko ogłosił pierwsze wyniki badań nad portami starosłowiańskimi, które wykazały istnienie już 48 grodów portowych³⁴. Później po kilku latach studiów liczba ta podniosła się bardzo wybitnie, bo do 106 obiektów³⁵. Postęp w tych badaniach okazał się tak znaczny, że umożliwił wyodrębnienie pewnych kategorii portów, począwszy od dużych portów istniejących przy znacznych grodach stołecznych i kasztelańskich, poprzez porty położone przy grodach mniejszych, aż do portów niegrodowych i małych stacji rybackich. Osobne studium poświęcił W. Kowalenko szlakom żeglugowym i osadniczym leżącym w rejonie ujść Odry³⁶. Do studiów związanych z problematyką portów słowiańskich należy także wspomniana już praca W. Kowalenki omawiająca dzieje Kołobrzegu od VIII do XIII w.³⁷ oraz lokalizacja wczesnofeudalnego portu w Szczecinie przeprowadzona przez B. Wachowiaka³⁸.

Jest rzeczą oczywistą, że badania nad ośrodkami pomorskimi, które były niekiedy ważnymi portami o znaczeniu międzynarodowym, umożliwiają zarazem poznanie udziału Słowian w gospodarce ludów nadbałtyckich: ich żeglugi, budowy statków i portów, przedmiotów wymiany i rybołówstwa. Próba podsumowania dotychczasowego dorobku nauki w tej dziedzinie jest praca W. Kowalenki omawiająca najdawniejsze związki Prastłowian i Słowian z Bałtykiem³⁹.

Stosunki handlowe w okresie od VI do XII w. krajów skandynawskich z Rusią, Estonią, Łotwą, Litwą, Prusami i Pomorzem stały się przedmiotem

³³ Przyczynki do dziejów życia gospodarczego Pomorza Zachodniego w XIII i XIV w. *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 65—72.

³⁴ Starosłowiańskie grody portowe na Bałtyku. *Przegl. Zach.* 1950, nr 5/6, s. 378—419.

³⁵ Dalsze badania nad starosłowiańskimi portami na Bałtyku z IX—XIII w. *Przegl. Zach.* 1955, nr 1/2, s. 164—197.

³⁶ Piana, Swina, Dziwna jako szlaki osadniczo-komunikacyjne Słowiańszczyzny bałtyckiej VIII—XIII w. *Przegl. Zach.* 1954, nr 1/2, s. 1—90.

³⁷ Najdawniejszy port Szczecina (X—XIII w.). *Przegl. Zach.* 1953, nr 3/4, s. 579—597.

³⁸ Najdawniejszy Kołobrzeg (VIII—XIII w.). *Przegl. Zach.* 1951, nr 7/8, s. 538—576.

³⁹ Najdawniejsze związki Prastłowian i Słowian z Bałtykiem. *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 5—38.

badań K. Ślaskiego⁴⁰, który problem ten przedstawił głównie na podstawie literatury archeologicznej. H. Ziółkowska⁴¹ w krótkiej rozprawce zajęła się omówieniem udziału Pomorza w handlu bałtyckim w okresie wczesno-średniowiecznym. Na podstawie kilku zachowanych taryf celnych pochodzących z XIII w. H. Lesiński⁴² scharakteryzował rozmiary i przedmioty handlu na wybrzeżu słowiańskim Bałtyku podkreślając przy tym udział Słowian w handlu morskim.

Osobną pozycję stanowi kilka artykułów poświęconych Związkowi Hanzeatyckiemu nad Bałtykiem. Na czoło wysuwają się uwagi K. Tymienieckiego⁴³ o genezie potęgi i znaczenia Hanzy. Początkami i rozwojem stosunków polsko-hanzeatyckich w XIII w. zajął się H. Lesiński⁴⁴. Przedstawiony przez E. Cieślaka⁴⁵ problem reglamentacji handlu rybami przez Związek Miast Hanzeatyckich w XIV i XV w. wykazał wyraźne objawy przełamania feudalnego sposobu zaspakajania popytu na ryby w omawianym okresie. Autor podkreślił, że ujednolicenie jednostki miary, jaką stanowiła beczka śledzi, było innowacją postępową, mianowicie jedną z pierwszych prób przełamania feudalnego rozdrobnienia jednostek miar i wag połączonego z rozdrobnieniem rynku i produkcji.

Zainteresowanie wzbudziła także problematyka historycznego rozwoju prawa morskiego. J. Sikorski⁴⁶ przedstawił treść prawa brzegowego w Polsce i jego ewolucję. Autor omówił przepisy prawa brzegowego obowiązującego w Polsce na szerokim tle porównawczym i doszedł do wniosku, że Polska wyprzedziła inne kraje Europy zachodniej, znosząc właściwie je już w XIII w. a ostatecznie w r. 1454. Przepisy dotyczące przerwy w żegludze morskiej w okresie jesiennym i zimowym wydane przez Związek Hanzeatycki zostały szczegółowo przeanalizowane przez E. Cieślaka⁴⁷, który wykazał korzyści tych rozporządzeń dla kupców hanzeatyckich oraz wpływ ich na wyższość cen niektórych artykułów importowanych drogą morską. Zagadnienie powyższe zostało także poruszone przez S. Matysika⁴⁸, który doszedł do kilku odmiennych wyników. Tezy S. Matysika stały się przedmiotem krytyki ze strony E. Cieślaka⁴⁹. Okresu późniejszego dotyczy praca S. Matysika⁵⁰ omawiająca gdańską ordynację prawa morskiego z początku XVI w.

Problematyki morskiej dotyczy także krótki informacyjny artykuł W. Dzięwulskiego⁵¹ o dziejach organizacji korsarskiej znanej pod nazwą

⁴⁰ Stosunki krajów skandynawskich z południowo-zachodnim wybrzeżem Bałtyku od VI do XIII wieku, *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 30—45.

⁴¹ *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 45—52.

⁴² *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 53—64.

⁴³ Hanza niemiecka nad Bałtykiem, *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 101—129.

⁴⁴ *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 130—145.

⁴⁵ *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 146—175.

⁴⁶ *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 73—88.

⁴⁷ Z zagadnień historii prawa morskiego na Bałtyku i Morzu Północnym, *Przegl. Zach.* 1951, nr 1/2, s. 89—101.

⁴⁸ Zagadnienie zimowej przerwy w bałtyckiej żegludze Hanzy w XIV i XV w. *Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu*, t. XVI z. 1—4, s. 119—128.

⁴⁹ Niektóre zagadnienia hanzeatyckiego handlu i transportu morskiego, *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 432—439.

⁵⁰ *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 204—215.

⁵¹ *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 415—421.

Bractwa Witalijskiego, działającej na Bałtyku na przełomie XIV i XV w. Przyczynkiem do dziejów floty polskiej czasów Zygmunta III jest rozprawka J. Pertka⁵² o pobycie floty polskiej w Wismarze w latach 1629—1632.

Spśród dalszych wydawnictw poruszających problematykę społeczno-gospodarczą feudalnego Pomorza należy wymienić pracę W. Łęgi⁵³, będącą próbą przedstawienia pomorskiego życia gospodarczego w XII i XIII w. głównie na podstawie „Pommerellisches Urkundenbuch“ Perlbacha. Stanowi ona niejako statyczny przekrój zjawisk ekonomicznych, rozpatrywanych w oderwaniu od całokształtu stosunków społecznych, co niewątpliwie wpływa ujemnie na jej wartość.

Dziejom żeglugi i handlu rzeczno-gospodarczego poświęcono dwie prace. W pierwszej K. Chojnacka⁵⁴ zajęła się zaniedbaną dotąd zupełnie sprawą żeglugi na Warcie i Odrze i przedstawiła spory toczony przez Polskę i Pomorze z Brandenburgią o swobodny handel na tych rzekach. W drugiej B. Wachowiak⁵⁵ zajął się splawem na Wiśle od XVI do XVIII w. Rekonstrukcji przebiegu najważniejszych szlaków handlowych na Pomorzu dokonał K. Ślaski⁵⁶. Uzupełnieniem jego pracy jest obszerne studium S. Weymanna⁵⁷ poświęcone sieci drogowej Wielkopolski od X do XVIII w., w której autor zwrócił także uwagę na szlaki prowadzące z Wielkopolski na Pomorze.

Na przełomie XV i XVI w. tworzyła się na Pomorzu Zachodnim folwarczna gospodarka feudalna oparta na pracy pańszczyźnianej chłopów, którego jednym z wyrazów protestu przeciw uciskowi była ucieczka do miast. T. Cieślak⁵⁸ omówił zagadnienie ucieczki chłopów do miast, gdzie udzielano zbiegom pomocy. Na tym tle dochodziło do walki o chłopów, której podstawą był odmienny stosunek klasy feudalistów i mieszczańskich do zbiegów chłopów.

Przechodząc z kolei do omówienia wydawnictw dotyczących dziejów politycznych Pomorza w okresie feudalnym, najpierw zwracamy uwagę na publikacje zajmujące się rozwojem stosunków politycznych polsko-pomorskich. Należy tu wspomnieć o syntetycznym artykule Z. Wojciechowskiego⁵⁹, kreślącego na szerokim tle ówczesnych stosunków politycznych przebieg walk toczonych przez Bolesława Krzywoustego. Historia pomorska w XII wykazuje wiele luk i niejasności wynikających z bardzo ubogich przekazów źródłowych. Do najmniej znanych należy okres zamykający się latami 1114—1123. Z nową próbą interpretacji tego okresu wystąpił R. Kiersnowski w artykule pt. „Świętopełk — dux odrensis“⁶⁰, w którym w przeciwieństwie do dotychczasowej literatury, upatruje w Świętopełku przedstawiciela jednego

⁵² Przegl. Zach. 1954, nr 7/8, s. 415—434.

⁵³ Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII wieku, Prace Instytutu Zachodniego, nr 14, Poznań 1950.

⁵⁴ Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 627—674.

⁵⁵ Przegl. Zach. 1951, nr 1/2, s. 122—136.

⁵⁶ Przegl. Zach. 1948, nr 3, s. 285—290.

⁵⁷ Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII wieku, Przegl. Zach. 1953, nr 6—8, s. 194—253.

⁵⁸ Walka o chłopów na Pomorzu Zachodnim na przełomie XV i XVI wieku, Przegl. Zach. 1951, nr 1/2, s. 115—121.

⁵⁹ „Przeszedł przez morze“, Przegl. Zach. 1945, nr 4/5, s. 153—170.

⁶⁰ Przegl. Zach. 1952, nr 3/4, s. 505—529.

z książąt Pomorza Gdańskiego. Tytuł „dux odrënsis“ wyprowadza autor od miejscowości Odry, leżącej na północnym skraju Borów Tucholskich⁶¹.

Okresu przewyciężenia rozdrobnienia feudalnego i jednoczenia państwa polskiego dotyczy artykuł K. Jasińskiego⁶², gdzie autor omówił genezę układu kępińskiego z r. 1282 zawartego między ostatnim księciem Pomorza Gdańskiego Mszczujem II a Przemysłem II, ks. wielkopolskim, w którego wyniku w r. 1294 nastąpiło przyłączenie Pomorza do Polski.

Powstanie i rozwój państwa krzyżackiego w Prusach budziły od dawna duże zainteresowanie historiografii. W ubiegłych latach zwrócono szczególną uwagę przede wszystkim na badania końcowego okresu istnienia państwa krzyżackiego. Był to rezultat zarówno zwrócenia większej uwagi na wiek XV, okres rozpoczynającego się przełomu Odrodzenia w Polsce, jak i uroczystego obchodu w roku ubiegłym 500-lecia inkorporacji Prus do Polski. Z prac obejmujących okres wcześniejszy wymienić można jedynie dwa wydawnictwa książkowe: pierwsze to studium M. Pollaków⁶³ nad rozwojem osadnictwa Warmii na przestrzeni od XIII do XV w. ujęte z punktu widzenia elementu pruskiego, drugie natomiast, pióra B. Leśnodorskiego⁶⁴, zajmuje się zagadnieniem władztwa biskupiego na Warmii. Jest to zarys historycznego rozwoju prawnopolitycznego układu stosunków na Warmii od czasu założenia biskupstwa i powstania państwa krzyżackiego po r. 1569, gdy to na sejmie lubelskim zakończono proces unifikacji Polski i Litwy oraz poszczególnych ziem Korony.

Wśród prac zajmujących się dziejami przyłączenia Prus do Polski wymienić należy przede wszystkim zbiór najważniejszych źródeł dotyczących tego okresu, wydany pod red. K. Górskiego⁶⁵ z obszernym wstępem zawierającym zarys dziejów omawianego okresu. M. Biskup⁶⁶ poświęcił artykuł omówieniu genezy inkorporacji Prus do Polski. W przeciwieństwie do dawnych poglądów, dopatrujących się tego wyłącznie w wewnętrznym rozkładzie państwa krzyżackiego, autor szuka jej także w zasadniczych przemianach zachodzących w ustroju gospodarczo-społecznym ówczesnego państwa polskiego i ziem pruskich, przemianach prowadzących w konsekwencji do włączenia tych ziem w obręb jednolitego rynku towarowego polskiego. Przebiegiem wojny trzynastoletniej zajął się K. Górski⁶⁷, a S. Kotarski⁶⁸ omówił znaczny udział oddziałów czeskich w tej wojnie. Prawnopanstwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454 przedstawił w wyczerpującym artykule W. Hejnosz⁶⁹.

⁶¹ Por. także uwagi Z. Wojciechowskiego, W sprawie Świętopełka „księcia odrzańskiego“, *Przegl. Zach.* 1952, nr 3/4, s. 700—1, oraz replikę R. Kiernowskiego, Jeszcze o „księciu odrzańskim“, *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 427—430.

⁶² *Przegl. Zach.* 1952, nr 5/6, s. 176—189.

⁶³ *Prace Instytutu Zachodniego*, nr 17, Poznań 1953.

⁶⁴ *Dominium Warmińskie (1243—1569)*, *Prace Instytutu Zachodniego*, nr 13, Poznań 1949.

⁶⁵ *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*, Biblioteka Tekstów Historycznych, t. 1, Poznań 1949.

⁶⁶ *Przegl. Zach.* 1954, nr 7/8, s. 293—306.

⁶⁷ *Przegl. Zach.* 1954, nr 7/8, s. 331—352.

⁶⁸ *Przegl. Zach.* 1949, nr 7/8, s. 24—39.

⁶⁹ *Przegl. Zach.* 1954, nr 7/8, s. 307—330.

Znaczenie wojny trzynastoletniej w początkach Odrodzenia w Polsce podniósł Z. Wojciechowski⁷⁰ w studium nad przełomem i przebiegiem Odrodzenia u nas, rozpatrywanym ze stanowiska historii ustroju. Wśród zagadnień związanych ze zmianami, jakie zaszły w wyniku traktatu toruńskiego, wymienić należy zarysowanie problematyki badawczej nad stosunkiem Gdańska do Polski i ustrojem tego miasta w l. 1454—1793, pióra S. Matysika⁷¹ oraz omówienie przez K. Górskiego⁷² politycznej roli Warmii w Rzeczypospolitej w latach 1466—1772.

Do zagadnień związanych z problematyką wojny trzynastoletniej, na które nie zwrócono dotąd dostatecznej uwagi, należy sprawa lennej przynależności Pomorza Słupskiego do Polski w czasach Kazimierza Jagiellończyka. Zagadnienie powyższe zostało szeroko przeanalizowane w artykule K. Górskiego⁷³. Odmienne stanowisko w tej sprawie zajął M. Gumowski⁷⁴, który odrzucając tezę o lennej zależności ziemi słupskiej od Polski w XV w. starał się podważyć prawdziwość tekstów źródłowych, zarzucając szczególnie Długoszowi popełnienie szeregu błędów. Poglądy wyrażone przez M. Gumowskiego stały się przedmiotem repliki ze strony K. Górskiego⁷⁵.

Omówienie publikacji dotyczących historii okresu feudalnego na Pomorzu zakończymy zwróceniem uwagi na artykuł T. Cieślaka⁷⁶, który stanowi rewizję dotychczasowej oceny okresu rządów księcia zachodnio-pomorskiego Bogusława X (1474—1523). Władca ten był często uznawany za twórcę nowoczesnego państwa na Pomorzu Zachodnim. Analiza reform przeprowadzonych przez Bogusława X wykazała, że jego reformy nie tylko nie zlikwidowały feudalizmu, ale przeciwnie, służyły do utwierdzenia dotychczasowego systemu władania ziemią.

W porównaniu do bardzo licznych opracowań dotyczących okresu feudalnego z czasów tworzenia się kapitalizmu mamy do zanotowania tylko kilka drobnych rozprawek. I. Pietrzak - Pawłowska⁷⁷ omówiła relacje G. Gizewiusza z r. 1843 o ekonomicznym położeniu Mazurów, w której znalazł swe wyraźne odbicie proces przeobrażeń gospodarczo-społecznych, zachodzących w tym czasie na Mazurach.

Spośród rzeczy tyjących się walk narodowo-wyzwoleńczych wspomnimy o artykule L. Proroka⁷⁸, omawiającym nieudany antypruski spisek studentów gdańskich pod wodzą G. B. Bartoldego w r. 1797, który należał do szeregu innych spisków i rozruchów, jakie wybuchały na ziemiach polskich po III rozbiorze, często pod wpływem hasła rewolucji francuskiej.

T. Cieślak⁷⁹ zajął się mało znanym epizodem z wielkiej akcji spiskowej 1846 r., a mianowicie przedstawieniem udziału chłopów w wyprawie zbrojnej

⁷⁰ Przegl. Zach. 1953, nr 11/12, s. 465—512.

⁷¹ Przegl. Zach. 1954, nr 7/8, s. 390—414.

⁷² Przegl. Zach. 1949, nr 7/8, s. 1—23.

⁷³ Myłki pomorskie Długosza, Przegl. Zach. 1951, nr 1—2, s. 291—297.

⁷⁴ Przegl. Zach. 1947, nr 11/12, s. 944—953.

⁷⁵ W sprawie lenna słupskiego, Przegl. Zach. 1951, nr 9/10, s. 272—273.

⁷⁶ Bogusław X (1474—1523) twórcą nowoczesnego państwa, Przegl. Zach. 1950, nr 5/6, s. 427—434.

⁷⁷ Przegl. Zach. 1950, nr 9/10, s. 259—263.

⁷⁸ Niedoślą rewolucja, Przegl. Zach. 1952, nr 5/6, s. 216—239.

⁷⁹ Przegl. Zach. 1952, nr 5/6, s. 240—246.

na miasto Starogard, zorganizowanej w nocy z 21 na 22 lutego 1846 r. przez Towarzystwo Demokratyczne.

W związku z obchodem setnej rocznicy „Wiosny Ludów“ na łamach Przeglądu Zachodniego ukazał się artykuł B. Osmólskiej-Piskorskiej⁸⁰, omawiający przebieg wydarzeń r. 1848 na terenie Pomorza i znaczenie ich dla odrodzenia narodowego. Ciekawym przyczynkiem do poznania wypadków r. 1848 na Mazurach jest artykuł E. Sukertowej-Biedrawiny⁸¹ o „Wiosnie Ludów“ na Mazurach w oświetleniu szczycieńskiego Kreis-Blattu.

Czasów późniejszych obejmujących okres kapitalizmu i imperializmu dotyczy tylko kilka opracowań. Przyczynkiem do poznania historii gospodarczej Prus Wschodnich w końcu XIX wieku jest rzecz W. Brinckena⁸², poświęcona omówieniu skutków zawarcia w r. 1894 traktatu handlowego rosyjsko-niemieckiego, w którym uwzględniono także interesy handlowe Prus Wschodnich. Autor dochodzi do wniosku, że rola traktatu dla Prus Wschodnich nie była wielka. Pewne ożywienie gospodarcze, jakie można zaobserwować w ówczesnej sytuacji gospodarczej Prus Wschodnich, łączyć należy z ogólnoniemieckim i ogólnoswiatowym ożywieniem gospodarczym, które zostało wstrzymane w latach 1899/1901.

Ciekawych materiałów do poznania sprawy polskiej w Prusach Wschodnich w oświetleniu władz pruskich w latach 1870—1900 dostarcza praca T. Grygiera⁸³ na podstawie nie znanych dotychczas materiałów archiwalnych. Autor bowiem oparł się na długim sprawozdaniu E. Elsbęrga, urzędnika prezydium prowincji pruskiej, który przedstawił na wewnętrzny użytek władz pruskich na ogół obiektywnie zagadnienie ruchu polskiego w Prusach.

Historia kultury okresu kapitalizmu reprezentowana jest przez obszerną pracę A. Bukowskiego, będącą pierwszą próbą naukowej syntezy kaszubskiego ruchu umysłowego i literackiego, którego początki sięgają połowy ubiegłego wieku. Autor rozpatruje różne przejawy ruchu kaszubskiego na tle ich związków z podobnymi prądami regionalnymi w innych dzielnicach Polski⁸⁴.

Z rewizją dotychczasowych poglądów na stanowisko mocarstw zachodnich w sprawie Gdańska w okresie konferencji pokojowej 1919 r. wystąpił R. Bierzaniek⁸⁵. W przeciwieństwie do fałszywych opinii, sprowadzających całe zagadnienie do teorii konfliktu dwóch „szkół dyplomatycznych“ czy też wyjaśniających decyzję w sprawie Gdańska jedynie antagonizmem francusko-brytyjskim co do wpływów francuskich w Europie środkowej, autor rozpatrzył stanowisko mocarstw zachodnich pod kątem widzenia wpływu Rewolucji Październikowej.

Z prac dotyczących dziejów Pomorza w okresie międzywojennym wymienić można ogólny artykuł L. Gustowskiego⁸⁶, omawiający gospodarczą

⁸⁰ Przegl. Zach. 1948, nr 5, s. 449—464.

⁸¹ Przegl. Zach. 1950, nr 9/10, s. 264—271.

⁸² Przegl. Zach. 1949, nr 7/8, s. 69—76.

⁸³ Przegl. Zach. 1951, nr 3/4, s. 493—544.

⁸⁴ Regionalizm Kaszubski, Prace Instytutu Zachodniego, nr 15, Poznań 1950.

⁸⁵ Przegl. Zach. 1954, nr 9/10, s. 140—181.

⁸⁶ L. Gustowski, Pomorze Zachodnie między pierwszą i drugą wojną światową (1918—1945). Przegl. Zach. 1945, nr 4/5, s. 244—259.

i społeczną sytuację Pomorza w okresie międzywojennym. Autor podkreśla fakt ucieczki ludności niemieckiej z Pomorza, którego źródło tkwiło w postępującym naprzód upadku gospodarczym tego terenu, i omawia stosowane przez władze niemieckie środki zaradcze głównie w postaci sprowadzania sezonowych robotników rolnych z Polski.

H. Zieliński⁸⁷ poświęcił obszerną pracę wszechstronnemu omówieniu położenia Polaków w pow. złotowskim w okresie międzywojennym. Autor podkreślił silne poczucie świadomości narodowej przejawiające się m. i. w oporze stawianym germanizacyjnym zakusom władz hitlerowskich. Wykorzystanie tajnych dokumentów hitlerowskich pozwoliło na lepsze zrozumienie rozmiarów ruchu polskiego na tym terenie.

Tematyka do dziejów Pomorza po wyzwoleniu spod jarzma hitlerowskiego i w dziesięcioleciu Polski Ludowej uzależniona była zwłaszcza w pierwszych latach powojennych od aktualnych potrzeb związanych z zaludnieniem, zagospodarowaniem i odbudową tego terenu. Znalazło to wyraz w licznych artykułach i korespondencjach poruszających aktualne zagadnienia związane z Pomorzem⁸⁸. Znaleźć w nich można wiele materiałów do poznania odbudowy życia gospodarczego, zagadnień demograficznych, życia kulturalnego i naukowego.

Próbą podsumowania dotychczasowych osiągnięć Polski Ludowej na terenie Pomorza jest cykl artykułów wypełniających nr 9/10 z 1954 r. Przeglądu Zachodniego. Artykuły W. Myślenickiego, H. Kryńskiego i Z. Januski omawiają szczegółowo przeobrażenia i wielkie osiągnięcia województw pomorskich: szczecińskiego, koszalińskiego, gdańskiego i olsztyńskiego w dziele odbudowy i realizacji planu sześcioletniego. Rozwój oświaty i kultury w woj. szczecińskim i koszalińskim został przedstawiony przez F. Jordana, a Z. Krzymuska - Fafius zobrazowała znaczne osiągnięcia na polu ochrony zabytków i muzealnictwa w województwie szczecińskim i koszalińskim.

Zestawiając wkład Instytutu Zachodniego w okresie 10-lecia Polski Ludowej na polu historii Pomorza bez przesady można powiedzieć, że pod względem ilościowym prace wydane przez Instytut Zachodni zajmują czołowe miejsce w Polsce. Analizując tematykę poruszaną w poszczególnych pracach należy zwrócić uwagę na znaczne dysproporcje zachodzące w traktowaniu poszczególnych problemów. Uwaga badaczy skupiona została szczególnie tylko na pewnych okresach z doby feudalnej. Wśród częściej poruszanych tematów należy przede wszystkim problem tworzenia się ustroju feudalnego na Pomorzu, zagadnienia morskie oraz okres wojny trzynastoletniej. Prace z innych okresów są raczej wyrazem przypadkowego zainteresowania autorów często oder-

⁸⁷ Polacy i polskość ziemi złotowskiej w latach 1918—1939, Prace Instytutu Zachodniego, nr 12, Poznań 1949.

⁸⁸ Por. np. A. Grodek, Zagadnienia kolonizacji miejskiej Ziemi Odzyskanych, Przegl. Zach. 1945, nr 1, s. 27—38.

M. Kiełczewska i L. Gluck, Zagadnienie akcji migracyjnej na Ziemiach Zachodnich, Przegl. Zach. 1945, nr 1, s. 9—26.

Por. także korespondencje A. Bukowskiego, R. Łyczywka, M. Pelczara, E. Sukertowej-Biedrawiny i innych zamieszczane systematycznie na łamach Przeglądu Zachodniego

wanymi zagadnieniami niż wynikiem szerszych, planowych studiów zmierzających do wszechstronnego zbadania poszczególnych okresów. Ten niepokojący fakt wskazuje zarazem potrzebę dalszych długotrwałych studiów, które muszą poprzedzić próby przystąpienia do marksistowskiej syntezy dziejów Pomorza. Minione dziesięciolecie jest w każdym razie wyraźnym krokiem naprzód na tej drodze. Przyniosło ono szereg prac, które dały wiele cennego materiału zarówno w dziedzinie nowych ustaleń faktograficznych, jak i metodologicznych. Dorobek Instytutu Zachodniego w tej dziedzinie mimo błędów i niedociągnięć, na które wskazały wspomniane na wstępie prace krytyczne, jest niewątpliwie poważny.